

Neden Deontoloji Değil de Tıbbi Etik?

Prof.Dr.Yaman ORS*

* Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji ABD, ANKARA

Elinizdeki derginin başlığının onun okuyucusunda genelde yaratacağı ilk çağrışımın şu olacağını düşünüyorum: Tıpta uzun diyebileceğimiz bir süredir kullanılagelmiş, kendisine alışılmış ve kuşkusuz kendisinden belirli bir işlev beklenmiş "Deontoloji" adı dururken "Tıbbi Etik" terimi nereden çıktı? Tıp (ve Diş Hekimliği vb. sağlık uğraşlarında) Deontoloji alanı varken yeni izlenimini veren bir terimle anılan bu alana neden gerek duyuldu? Başka bağlamlarda da duymaya başladığımız bu terim, dilimize büyük olasılıkla "Batı'dan" aktarılmış olmalı; buna gerçekten gerek var mıydı?

"Tıbbi Etik" terimi, kuşkusuz dilimize bir Batı dilinden, çok büyük olasılıkla da İngilizceden gelmiştir. Bunun da nedeni açıktır: Onun kullanılmasına yol açan gelişmeler, zamanımızın tıp etkinliğinde en başta Amerika Birleşik Devletlerinde yaşanmaya başlanmıştır. Tıp ve felsefe çevrelerimizde, Türkçe dilbilgisi ve anlatım açısından "Tıp Etik'i" teriminin daha uygun ya da doğru olduğunu düşünen ve onu kullananlarımız da var; ancak ben burada bu nokta üzerinde duracak değilim. Ayrıca, ilk kez geçen yüzyılın başlarında bir İngiliz hekim tarafından kullanılan "Tıbbi Etik'in" bir terim olarak, yine bu yüzyılda ilk olarak bir İngiliz filozofunun ortaya attığı "Deontoloji'den" daha eski olduğuna da

değinebilirim. Ancak konunun tarihsel yönünü de bu yazının çerçevesi dışında bırakabiliriz. Felsefe etkinliğinin evrimi içinde Değerler Felsefesi karşılığında kullanılagelmiş "Etik" terimi açısından da bu tutum burada geçerli olacaktır.

Benim burada okuyucumla paylaşmayı düşündüğüm ana sorun, Tıbbi Etik'in çağımızdaki ortaya çıkışı ile akademik konumudur. Bu arada onun Deontoloji ile olan "karışık" birlikteliğini gerek eğitim gerekse araştırma açısından kanımca uygun olmayan biçimde sürdürmüş ve ülkemizde sürdürmekte olan Tıp Tarihi'nin durumunu da söz konusu edecek değilim. Tıbbi Etik'in bu alanla ne gibi bir akademik uygunluğu ya da benzerlik ilişkisi bulunabilir sorusunun yanıtını ise, örneğin bu yazının sonuna geldiğinde okuyucumun kendisinin verebileceği düşüncesindeyim.

Yazının başlığını oluşturan sorunun yanıtını ararken kanımca yapmamız gereken ilk iş, tıp etkinliğinde daha yukarıda değindiğim birtakım gelişmelerden bellibaşlılarını burada örnek olarak vermek olmalı: yapay dölleme, doğuştan ağır sakatlığı bulunan bebeklerin durumu, yaşamları ancak solunum-dolaşım makineleri vb. tıbbi araçlarla sürdürülebilen insanlar, tıbbi yollarla durdurulamayan ağrıları olan hastalar, organ aktarımları, insanlar üzerinde deneyler, hayvan de-

neyleri, tıp araştırmalarında dürüstlük sorunu, aşıların uygulanması ya da suların florlanması gibi zorunlu toplum sağlığı uygulamaları vb. Denebilir ki bu sayılan durumların her birinin değer sorunları doğurmalarının yanında ilke olarak deontoloji ve hukuk yönleri de vardır. Ancak o zaman şu noktayı da eklemek gerekir: Bu konuların ancak az bir bölümü yasa ve tüzük gibi, yaptırımlı kuralların bulunduğu yazılı düzenlemelere girmiştir.

Her durumda, şu iki noktayı vurgulayabiliriz: Bunlardan birincisi, yaptırımlı yazılı kurallar bütünü olan metinlerin ya da "mevzuatın" incelendiği hukuk, deontoloji gibi alanlarda söz konusu kuralların ilke olarak hemen hiç yorum yapılmadan, diyebiliriz ki oldukları gibi aktarılmasıdır. Hukuk alanında kuralların ("maddelerin", "hükümlerin" vb.) kapsamlı ve eleştirel bir yorumlarının yapılması kuşkusuz en başta hukuk felsefesi alanında söz konusu olmaktadır. Deontolojide bu yapıldığı zaman ise, gerçekte onun tıpta alışlagelmiş anlamdaki sınırlarını aşmış, etik alanının içine girmiş oluyoruz. İkinci olarak, toplum yaşamında genelde olduğu gibi bir uğraşın uygulanması sırasında insan davranışlarının yazılı, çoğu zaman da yaptırımlı kurallarla belirlenmiş olması, onlarla ilgili eleştirel tartışma ortamının ortadan kalkacağı anlamına gelmez (kuşkusuz, gerekli bir demokrasi ortamı bulunuyorsa). Dolayısıyla, hukuk ve deontoloji alanlarının olması, bunlarda söz konusu kuralların etik alanında ele alınmaması, üzerlerinde düşünülmemesi, onların eleştirilmemesi anlamına gelemez. Gerçekte de örneğin sağlık uğraşlarında olduğu gibi etik'te bu kuralların akademik, uğraşa yönelik ya da genel akademik düzeyde irdelenmesi, yazılı, yaptırımlı kuralların, demek oluyor

ki ilgili konularda hukuk ve deontolojinin değişmesine yol açabilmektedir.

Somut ya da belli bir sorunu ele almak, konumuzun daha açık olarak anlaşılması yönünden yerinde olabilir. Örneğin organ aktarılması konusunu, bu uygulamanın getirdiği değer sorunlarını düşünelim. Yine örneğin ülkemizde bu konuda yıllar önce çıkmış, arada küçük değişikliğe uğramış bir yasa ve çok kısa zaman önce yayınlanmış bir tüzük var. Bunun ötesinde, kuşkusuz bu yaptırımlı ve bağlayıcı metinler hazırlanırken ülkenin hukuk sistemi, yurtdışında konuyla ilgili metinler vb.'nin incelenmesinin yanında toplumun değerleri, dünyada o sırada bu konuda tartışılanlar gibi birtakım etik sorunlar da düşünülmüştür. Ancak hukuk ve deontoloji açısından, sonuçta ortaya çıkan yazılı metin, bağlayıcılığı, ona uyma zorunluluğu, tersi durumda uygulanacak yaptırımları ile, tartışılmaktan çok aktarımla ilgili bilinmesi gerekli kuralları içeren maddelerden oluşmaktadır. Akademik düzeyde de bunlar, yine bu iki alanın dar diyebileceğimiz sınırlar içinde betimleyici bir biçimde, "oldukları gibi" incelenebilirler.

Onları eleştirel bir tartışma ortamında ele almak, ilgili kuralların altında yatan ilkeleri ortaya koymak, genel olarak söz konusu alanların niteliklerini, ne olduklarını sorgulamak gibi etkinlikler ise ancak felsefi denebilecek bir düzeyde çalışmayı gerektirecektir. Organ aktarımlarında, sağlık sorunu bulunan, tedavisi düşünülen hastanın yanında ya onun sağlığı uğruna kendi sağlığından özveride bulunacak bir başkası vardır; ya da bunun için kendisi "ölü" kabul edilecek, çok alt bir canlılık düzeyinde varlığını sürdüren bir başka "insan" söz konusudur. Bu ise, konunun betimleyici düzeyde ele alınışını çok aşan bir araç-

amaç ilişkisini ve tartışmasını gündeme getirecektir. Burada konunun bir betimlenmesi değil, onun içerdiği sorunların eleştirel, çok yönlü ve değişik düşüncelerle beslenen, felsefi bir düzeyde tartışılması gündeme gelecektir. Bu da etik yapmakla eşanlamlıdır.

Görüyoruz ki tıpta kullanılageldiği anlamda Deontoloji alanı ile Tıbbi Etik'in sorun düzeyleri, belki çoğu kez özdeş konuyu ele alsalar da birbirinden çok farklıdır. "Deontoloji" teriminin bugün felsefede söz konusu değişik anlamları vardır. Bunlardan bizim açımızdan Etik'e en yakın olanının, insan tutum ve davranışlarından sorumluluk ve yükümlülük sorunlarının ele alınması olduğunu söyleyebiliriz. Ancak her durumda, deontolojinin değerler felsefesi olan etiğin bir altbölümü, en azından onunla kesişen ve ondan daha az kapsamlı bir felsefe dalı olduğu düşünülmelidir. Bunun sonucunda da Tıbbi Etiğin yanında bir Tıbbi Deontolojiden söz açmak daha doğru olur. Birincisinin yerine kullanılabilen bir başka terim ise "Tıp (Uğraş) Ahlakı"dır".

Tıp etkinliğinde, bu arada tıp fakültelerinin araştırma, eğitim ve uygulama işlevlerinde ortaya çıkan değer sorunlarının çözümlenmesi, bunlar için çözüm önerilerinin üretilmesi konusunda başlıkta soruyu burada yineleyebilirim: Artık "neden deontoloji değil de tıbbi etik?" Daha yukarıda, bu konudaki temel değişiklikte etkili ve tıbbın iç evrimiyle ilgili başlıca gelişmelerden örnekler vermiştim. Bunların yanında, belki en az onların ölçüsünde etkili olan bir etkenler kümesinin tıbbi etiği "dışardan" yönlendirdiğini görüyoruz. Burada, "insana saygı", "hekimlikte çağdaş görev anlayışı", "haklar" ve "insan hakları", "kişiye gerçeği söyleme", "aydınlatılmış ya da bilgilendirilmiş onam" gibi çağımızın değer

kavramları ve bunların tıp içindeki uzantıları söz konusu olmuştur. Bütün bunların temelinde ise, çağımızda bireyin devlet ve toplum karşısındaki yerinin öne geçmesinin bulunduğu ileri sürmek abartma olmamalı. Bunun tıp etkinliğindeki uzantısını, "hasta hakları", "denek hakları" ve benzeri kavramlarda buluyoruz.

Değer sorunlarının, dolayısıyla etik alanının kapsamı içine insan dışındaki canlıların söz konusu olmayacağı biçimdeki anlayış, zamanımızda geniş kapsamlı biyoetik, öte yandan çevresel ve çevrebilimsel etik alanlarının gelişmesiyle geriye itilmiştir. Canlılığa etik yönünden böyle geniş bir açı ile bakmanın sonucu olarak, tıp etkinliğinde de en başta araştırma amacı ile öteki türlerin bireylerinin kullanılmasının doğurduğu değer sorunları, tıbbi etiğin kapsamına girmektedir.

Tıbbi etiğin ya da tıp etiğinin eğitimi konusunda yazarımızın temel anlayışı şöyle özetlenebilir: öğrencide ve (tıbbi etik eğitimcilerinin de aralarında bulunduğu) ilgili her kişide, en geniş kapsamıyla tıp etkinliğindeki değer sorunları konusunda duyarlılık ve bilincin gelişmesine katkıda bulunmak. Ankara Tıp Fakültesindeki Birimimizin eğitim etkinliklerinin bağlamında, öğretim elemanlarının gençleşmesi sonucu özellikle bu öğretim yılı ile birlikte terimin olağan anlamında bir deontoloji eğitiminin artık söz konusu olmayacağını belirtebilirim. Örneğin Tıbbi Deontoloji Tüzüğü ya da tıp etkinliği ile, sağlıkla ilgili yasalar gibi metinlerin de ancak tartışma, ilgili kuralın ve onların altında yatan ilkelerin üzerinde düşünme, genelde eleştirel bir değerlendirme yapma gibi yollarla işlenmesini gerçekleştirmeye çalışıyoruz. Çünkü düşünüyoruz ki değer sorunlarında eğitimin yolu, bunlar üzerinde tar-

tışmak ve düşünce üretmekten, kendinin ve başkalarının değer yargılarını tanımaktan, bunları savunma yollarını anlamaktan geçmektedir. Günümüz dünyasında tıbbi etiğin akademik yaşamda gündeme gelmesinin altında yatan temel eğitim gerekçesi bu olsa gerektir. Kanımca bu, bir etik gerekçedir de. Bu alanın zaman içindeki gelişmesine de, çok genel çizgilerle ele aldığımız tıp evrimi konuları ile birlikte yer vermekteyiz.

Birimimizin doğrudan eğitim dışındaki çalışmaları arasında, onun her düzeydeki öğretim elemanlarının yurt içinde ve yurt dışında katıldığı etkinliklerde de (özellikle alışlagelmiş anlamda ve yalnızca uğraş içi ilişkilerin ele alındığı) deontoloji, diyebiliriz ki neredeyse ortadan kalkmıştır. Bu gelişmeler tıp fakültelerimizde ilkece ikircikli bir durum yaratmaktadır: Akademik birimler olarak "Deontoloji anabilim dalları" ya kendilerini çağa uyduramamakta; ya da örneğin fakültemizde olduğu gibi yürütülen etkinliklerle onların adlarındaki "deontoloji" terimi bağdaşmamaktadır.

Bu bağlamda, bir süredir, ayrıca yakın zamanda alanımızla ilgili olarak yapılanlardan birtakım örnekler vermek, okuyucum açısından aydınlatıcı olacaktır kanısındayım: Birimizde beş yıla yakın bir zamandır aylık toplantılar olarak düzenlenen Tıbbi Etik Sorun Tartışmaları;

Marmara Tıp Fakültesinde geçtiğimiz akademik yıl kurulan ve etkinliğini çağdaş anlayışla yürüten "Deontoloji (Tıbbi Etik)" Anabilim Dalının benzer doğrultudaki seminerleri; Doktora ve uzmanlık öğrencilerimizin tez konuları arasında tıpta değer sorunları ile ilgili olanlar; Birimizin yaklaşımını benimseyen öğrencilerimizin çalışmaları; Dünyada, Türkiye'de ve Fakültemizde kurulan etik kurullar; özellikle uluslararası düzeyde, tıbbi etiği de içine alacak biçimde ve gittikçe artan boyutlarda yürütülen biyoetik etkinlikleri (akademik çevrelerde, Avrupa Konseyi gibi kurumlarda, uluslararası dernek ve yayınlar aracılığı ile...); Birimizde öğretim elemanlarının yayınları, değişik ortamlarda yaptıkları konuşmalar, katıldıkları toplantılar; Türk Tabipleri Birliği aracılığı ile geçtiğimiz günlerde düzenlenen Tıp Etiği Çalışmalar Grubu toplantısı; Birimizle Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Deontoloji Anabilim Dalı arasında gelecek yıl ortaklaşa yapılması tasarlanan Tıbbi Etik ve Tıbbi Deontoloji Kongresi; ve de elinizdeki derginin adı...

Tıbbi Etik'in bir terim, bir kavram ve akademik bir disiplin olarak ülkemizde yerleşip benimsenmesi için gelecek sürenin uzunluğu, konunun ilgili kişilerce kavranıp anlaşılmasına büyük ölçüde bağlı olmalı.